
С. 72-82.

11. Пу И. Первая половина моей жизни / Пер. с кит. И.Л. Макаровой, Н.А. Спешнева, Цзян Ши-луна. М.: Прогресс. 422 с.
12. Синецкая Э.А. Китай накануне Синьхайской революции. *Исторические события в жизни Китая и современность. Материалы Всероссийской научной конференции Центра изучения новейшей истории Китая. Москва, 3-4 апреля 2013 г.* М.: ИДВ РАН, 2013. С. 303-314.
13. Смирнов Д.А. «Три народных принципа» Сунь Ятсена как идейный источник теории «новой демократии» Мао Цзэдуна. *Восток (Oriens)*. 2013. №3. С. 44-54.
14. Чудодеев Ю.В. Крах монархии в Китае. М.: ИВ РАН, 2013. 392 с.
15. Чудодеев Ю.В. О крахе монархии в Китае в 1911 – 1912 гг. *Восток (Oriens)*. 2013. №4. С. 44-49.

* * *

Вільховий Юрій Віталійович,
*кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та методики викладання
ПНПУ імені В.Г. Короленка*

КИЇВСЬКА ОБОРОННА ОПЕРАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВА ЛАНКА КРАХУ СТРАТЕГІЇ НІМЕЦЬКОГО ПЛАНУ «БАРБАРОССА»

Стратегія гітлерівського наступального плану «Барбаросса» передбачала розгром військ СРСР у найкоротші терміни. Блискавична війна у планах військово-політичного керівництва Третього Рейху мала завершитись не більше ніж за 6 місяців. Як відомо, у листопаді – грудні 1941 року вище зазначена стратегія німецького генерального штабу зазнала повної поразки. Ключову роль у зриві блискавичної війни Третього Рейху займає Київська оборонна операція, що розпочалася влітку 1941 року.

Ситуація, що склалася на західних і південно-західних теренах СРСР влітку 1941 року, багато в чому визначила перебіг осінньої наступальної кампанії німецького вермахту. Територія

Полтавщини також увійшла до стратегічного простору цієї грандіозної битви на початку війни. «Полтавський відтинок» бойових дій був, до речі, завершальним етапом Київської оборонної операції [1, с. 28].

Київська оборонна операція — це комплекс бойових дій, що відбувалися на правобережжі та лівобережжі України у липні - серпні 1941 року. У відповідності з оперативними планами група армій «Південь», яка мала попереду танкові й моторизовані з'єднання, повинна була лівим флангом завдати головного удару в напрямку Києва, «знищити російські війська в Галичині й західній частині України, своєчасно захопити переправи на Дніпрі в районі Києва та на південь від нього, забезпечити подальший наступ на схід від Дніпра» [17, с. 28].

Це угруповання мало 57 дивізій і 13 бригад, що становило 36 % сухопутних військ вермахту. Основні сили й засоби були спрямовані проти Київського Особливого військового округу (командуючий — генерал-полковник М. П. Кирпонос; член Військової ради — дивізійний комісар Є. П. Риков, з 6.08.1941 р.— секретар ЦК КП(б) України М. О. Бурмистенко; начальник штабу — генерал-лейтенант М. О. Пуркаєв, з 29.07.1941р.— генерал-майор В. І. Тупиков) [17, с. 28].

Напрямок прикривали війська КОВО: у центрі 6-а (командуючий — генерал-лейтенант І. М. Музиченко) і 26-а (командуючий — генерал-лейтенант Ф. Я. Костенко) армії; фланги прикривали: правий — 5-а армія (командуючий — генерал-майор танкових військ М. І. Потапов), лівий — 12-а армія (командуючий — генерал-майор П. Г. Понеделін), а також ВПС округу [1, с. 28].

Командуванню КОВО оперативно підпорядковувалася частина сил Пінської військової флотилії на чолі з контр-адміралом Д. Д. Рогачовим. Усього в складі військ КОВО на початку війни нараховувалось 44 дивізії. Фронт оборони чотирьох армій КОВО становив понад 800 км, простягаючись від Домачева на українсько-білоруському кордоні до Липкан на українсько-молдавському кордоні. Бойові дії, що розгорнулися у прикордонному районі, остаточно визначили напрямок головного удару фашистських військ: Луцьк — Рівне — Житомир — Київ [4, с. 7; 17, с. 28].

Війська Південно-Західного фронту (який був створений з

КОВО) у кінці червня — на початку липня в ході надзвичайно жорстоких боїв мужньо стримували натиск ворога. Вони скували майже 800-тисячне угруповання гітлерівців на напрямку головного удару групи армій «Південь» і завдали йому значних втрат [17, с. 29]. На київському напрямку німецькі танкові й моторизовані з'єднання 1-ї танкової групи, незважаючи на втрати, продовжували наступ. 5 липня частини 48-го моторизованого корпусу під командуванням генерала В. фон Кемпфа прорвали оборону 6-ї армії в районі Шепетівки. 7 липня танкова дивізія цього корпусу захопила Бердичів, а частини 3-го моторизованого корпусу (командир — генерал Е. фон Макензен) оволоділи Новоградом-Волинським. Фронт між 5-ю і 6-ю радянськими арміями був розірваний на 60 км. З цього дня бере початок Київська оборонна операція [17, с. 29]. Вона розпочалася без оперативної паузи, оскільки з'єднання обох сторін одразу ж вступили в боротьбу за укріпрайони на старому державному кордоні. Умови ускладнювалися відсутністю суцільного фронту оборони радянських військ. Головні сили групи армій «Південь» (40 дивізій, у т. ч. 10 танкових і моторизованих) мали завдання з ходу подолати цей рубіж укріпрайонів, вийти до Києва і на південь від нього захопити плацдарм на Дніпрі [1, с. 29]. Одночасно танкові й моторизовані з'єднання повинні були розвивати удар з півночі для оточення і знищення головних сил Південно-Західного фронту на Правобережній Україні. Противник на той час переважав війська фронту в піхоті й артилерії у 2 рази, в танках — у 1,1, в бойових літаках — у 2,8 рази [17, с. 29].

У результаті запеклих боїв німецькі танкові частини 9 липня зайняли Житомир. 10 липня передові механізовані з'єднання 1-ї танкової групи генерала Е. фон Клейста наблизилися до Києва на відстань 15—20 км, але спробу противника захопити столицю з ходу було зірвано. Розпочалися жорстокі бої на першій захисній смузі Київського укріпрайону (далі — КиУР) [17, с. 29; 1, с. 29].

Швидко подолавши шок від раптового нападу, командування Південно-Західного фронту приступило до організації активної оборони. Перший успіх гітлерівської армії виявився нестійким, сплановані генералітетом темпи наступу не дотримувалися. В Україні вермахтові не вдалося влітку 1941 р.

швидко зламати стратегічну оборону радянських військ і миттєво оточити їх, як на інших напрямках. На це були певні причини, зокрема, значна перевага радянських військ у живій силі й техніці, а також відчайдушний опір, що його чинили ворогові Українські фронти [17, с. 29].

Непередбачена затримка на київському напрямку перекреслювала плани Гітлера не лише щодо параду на Хрещатику, призначеного на 8 серпня. Справжню тривогу керівництва вермахту викликала загроза флангового удару військ Південно-Західного фронту по групі армій «Центр», яка рухалася на Москву. Гітлерівське командування розгубилося. Що ж робити? Чи зупинити наступ на Москву? Чи змиритися з існуванням на фланзі потужного радянського угруповання? Частина генералітету радила Гітлеру перейти на центральному напрямку до оборони, а танкові дивізії і корпуси Г. Гудеріана кинути на південь, посиливши їх мотомеханізованими артилерійськими частинами [11, с. 409].

Таким чином, німці спланували потужний наступ через Брянськ на Чернігів, Ромни, Прилуки, до Лохвиці і Лубен, в обхід Києва з північного сходу і сходу. Війська М. Кирпоноса потрапляли таким чином у величезний котел. Стосовно такого плану думки у ставці Гітлера розділилися. Командуючий групою армій «Центр» генерал-фельдмаршал Ф. фон Бок, а особливо генерал-полковник Г. Гудеріан різко заперечували Гітлеру. Лише під сильним натиском «несамовитого фюрера», який, лаючи Г. Гудеріана, дійшов до істерики, було прийнято поправки до плану «Барбаросса». Це передбачало призупинення наступу на московському напрямку [11, с. 410].

Натомість гітлерівські генерали мали прискорити наступ на київському напрямку [17, с. 30]. 11 липня у Броварах М. П. Кирпонос зібрав Військову раду фронту. Присутнім було ясно, що, використовуючи «житомирський коридор», танкісти Е. фон Клейста наступають прямо на Київ з метою захопити мости через Дніпро і вийти на оперативний простір у Лівобережній Україні. Командуючий фронтом на Військовій раді поставив завдання: прикрити Київ і не допустити ворога до Дніпра [1, с. 30].

Генерал-фельдмаршал Г. фон Рундштедт для оволодіння українською столицею виділив 6-у армію і частини 1-ї танкової

групи із 14 дивізій (з них дві танкові і дві моторизовані). Непередбачуваний хід бойових дій з початку війни і реальна загроза Києву вимагали від командування Південно-Західного фронту термінових заходів, спрямованих на приведення у бойову готовність Київського укріпрайону, створеного в 1930-і роки [17, с. 30; 1, с. 30].

Командний пункт КиУРу містився у Святошині. Звідси його комендант Ф. С. Сисоєв з 8 липня керував військами гарнізону. Штаб КиУРу було розгорнуто поряд з КП (тепер на цьому місці стоїть середня школа № 140). 8 серпня його перевели до приміщення на вул. Артема, 24, де він діяв до кінця оборони Києва [1, с. 30].

З 5 по 11 липня командування Південно-Західного фронту керувало військами з командного пункту КиУРу (Святошин). З 12 липня по 14 вересня командний пункт і штаб Південно-Західного фронту містилися в Броварах, а з 15 вересня — у с. Верхоярівка, що за 12 км на північ від Пирятина [4, с. 7; 17, с. 30]. На той час на позиціях КиУРу налічувалося близько 40 тис. бійців, 29 танків, 288 артилерійських гармат, 148 мінометів [17, с. 30]. 10 липня для поліпшення управління військами Ставка ВГК утворила Південно-Західний напрям (головнокомандуючий — Маршал Радянського Союзу С. М. Будьонний, член Військової ради — перший секретар ЦК КП(б)У М. С. Хрущов, начальник штабу — генерал-майор О. П. Покровський), до якого увійшли Південний та Південно-Західний фронти [17, с. 30].

Наприкінці липня на лівому крилі Південно-Західного фронту вели тяжкі бої 6-а, 12-а радянські армії (з 25 липня вони були передані Південному фронтові) й частково 18-а армія — загалом близько двадцяти дивізій. На початку серпня ударами по флангах противникові вдалося оточити це угруповання в районі Умані. Радянські війська намагалися чинити опір до 8 серпня, коли майже 103 тис. військових разом з двома командуючими арміями — генералами І. М. Музиченком (6-а армія) та П. Г. Понеделіним (12-а армія) і сімома штабами корпусів потрапили в полон. Німці захопили також 317 танків і 858 гармат. Досягнутий успіх дав змогу військам вермахту наприкінці серпня вийти на лінію Дніпра від Черкас до Херсона й фактично оволодіти всією Правобережною Україною [1, с. 31].

Ця поразка значно ускладнила оборону лівого флангу

Південно-Західного фронту й КиУРу [5, с. 350; 17, с. 31]. 7 серпня у Києві почали швидко формувати 37-у армію. До її складу увійшли 147-а, 175-а, 206-а, 284-а, 295-а стрілецькі дивізії та всі інші частини й підрозділи КиУРу. 37-а армія під командуванням згодом сумнозвісного генерала А. А. Власова, який у той час зарекомендував себе якнайкраще, в першій половині серпня успішно відбила сильний удар з північного заходу великого угруповання військ 6-ї армії і танкового формування противника під командуванням генерала В. Швеллера (частина сил з 1-ї танкової групи), яке намаглося оволодіти Києвом. Німецьким військам вдалося прорватися до київських передмість Жуляни та Мишоловка. Однак до 15 серпня контрударом радянських частин першу смугу оборони КиУРу було майже повністю поновлено [17, с.31; 4, с. 7].

Стійкий опір, контрудари радянських військ привели до довготривалої затримки наступу лівого крила групи армій «Південь» і примусили німецьке командування перекинути на ділянку Південно-Західного фронту значну частину сил групи армій «Центр» з московського напрямку і здійснити з їхньою допомогою глибокий обхід радянських військ з півночі по Лівобережній Україні [1, с. 31]. 8 серпня з рубежу Бихов — Рославль 2-а польова армія генерала фон Вейхса почала розвивати наступ у напрямку Гомель — Чернігів, а 2-а танкова група генерала Г. Гудеріана — на Стародуб — Конотоп [17, с. 31; 5, с. 303; 9, с. 186]. Одночасно гітлерівці стягували сили 17-ї армії на південь від Кременчука, туди ж вони додатково перекидали 1-у танкову групу [1, с. 31].

Вимальовувався намір ворога форсувати Дніпро в районі Кременчука, а потім спрямувати 1-у й 2-у танкові групи назустріч одна одній для оточення червоноармійських формувань фронту в глибокому тилу [4, с. 7; 17, с. 31]. Слід звернути увагу на досить-таки цікавий факт. На початку вересня 1941 року танкові групи мали таку кількість боєздатних танків: 1-а танкова група — 53 %, 2-а танкова група — 25 % [12, с. 285] (співвідношення цієї кількості зі штатною чисельністю свідчить про те, що бійці Червоної армії непогано воювали з німецькими танками влітку 1941 року). Однак із врахуванням великих втрат ці танкові об'єднання були на той час (порівняно з радянськими стрілецькими та механізованими з'єднаннями Південно-

Західного фронту, які також зазнали великих втрат у попередніх боях) більш боєздатними, що й засвідчили подальші події [1, с. 32].

Розгадавши задум ворога, Ставка ВГК 19 серпня наказала відвести з'єднання Південно-Західного фронту за Дніпро та організувати оборону на його східному березі по лінії від Лоева до Переволочної. На західному березі радянські війська повинні були утримувати позиції лише в районі Києва силами 37-ї армії [17, с. 31]. Що стояло за небажанням Ставки ВГК та Держкомітету оборони евакуювати на лівий берег Дніпра спочатку (в липні) з'єднання КиУРу, а пізніше (в серпні) — з'єднання 37-ї армії? [1, с. 32].

Відносно цього існує кілька версій. За однією з них вважається, що у своєму рішенні Й. В. Сталін виходив з обіцянки, даної представникам урядів Великобританії та США, що на початку зими 1941 року радянсько-німецький фронт буде проходити по лінії на південний захід від Ленінграда, на схід від Смоленська і на захід від Києва. Це робилося з метою переконати союзників у можливості СРСР ефективно чинити опір агресорові, щоб отримати від них озброєння, військову техніку, спорядження та стратегічні матеріали за ленд-лізом [1, с. 32]. Й. В. Сталін розумів, що більшість командирів Червоної армії влітку 1941 року ще не навчилися відступати без великих втрат особового складу й техніки. Не було впевненості в тому, що частини і з'єднання КиУРу не спіткає така ж доля, як з'єднання 6-ї та 12-ї армій в «уманському котлі» на початку вересня. Крім того, здача ворогові Києва означала б «самоліквідацію» загрози правому флангові групи армій «Центр» під командуванням генерал-фельдмаршала фон Бока від військ Південно-Західного фронту. В такому разі наступ на Москву Гітлер міг розпочати вже у кінці серпня 1941 року. Така суть трьох версій з цього приводу [8, с. 62; 13, с. 33].

21 серпня Гітлер затвердив директиву, яку начальник генерального штабу сухопутних військ вермахту генерал-полковник Ф. Гальдер назвав «вирішальною для всієї Східної кампанії». Вона знаменувала собою тимчасову відмову групи армій «Центр» від наступу на Москву й поворот основних сил вермахту на південь, щоб швидко оволодіти вугільними й залізорудними басейнами України, її багатим урожаєм 1941 року,

а також оперативно важливою територією Криму. Одночасно група армій «Північ» повинна була блокувати Ленінград і не допустити активних дій радянського Військово-морського флоту на Балтиці [15, с. 450; 16, с. 263; 17, с. 32]. 24 серпня після зустрічі Гудеріана з Гітлером у штабі сухопутних військ вермахту у Східній Пруссії 2-а танкова група отримала офіційний наказ наступати на південь у фланг і тил Південно-Західного фронту [7, с. 85].

Для прикриття правого крила Південно-Західного фронту від військ групи армій «Центр» на північ від Конотопа по р. Десна розгорталася 40-а армія (командуючий — генерал-майор К.П. Подлас), що формувалася із з'єднань, знятих з інших ділянок фронту. Відповідальність за недопущення прориву противника з півночі у тил Південно-Західного фронту Ставка ВГК поклала на створений 16 серпня Брянський фронт під командуванням генерал-лейтенанта А. І. Єременка. Й. В. Сталін і начальник Генштабу Маршал Радянського Союзу Б. М. Шапошников запізналися з прийняттям рішення про відведення військ Південно-Західного фронту із закруту Дніпра і задачею Києва, хоча з такими проханнями в Ставку неодноразово зверталися і М. П. Кирпонос, і С. М. Будьонний [1, с. 32]. Й. В. Сталін сподівався, що Брянський фронт розіб'є танкову групу Г. Гудеріана або, в крайньому разі, не дозволить їй вийти у тил Південно-Західного фронту. Однак війська Брянського фронту не змогли вирішити поставленого завдання — зупинити фланговий наступ моторизованих і танкових дивізій противника [15, с. 450 - 451; 17, с. 32].

Ситуація для Червоної армії різко загострилася. Потужні бронетанкові колони німців стрімко вирушили центральними і лісовими шляхами Брянщини, Чернігівщини, Сумщини. Сотні танків, тягачів з гарматами, бронемашин перетворилися на нестримний потік. Частина Червоної армії, перед якими стояло завдання зупинити Г. Гудеріана, були розбиті і розсіяні. За лічені дні було захоплено великі території (включаючи Чернігів, Бахмач, Ніжин та Конотоп), де знаходилися найважливіші залізниці, які постачали військам київського угруповання зброю, боєприпаси, паливе, а також вивозили в тили десятки тисяч поранених бійців (у госпіталі) і сотні тисяч цивільного населення [11, с. 410 - 411].

1 вересня на південному крилі Південно-Західного фронту німецькі війська, форсувавши Дніпро, захопили плацдарм у районі Кременчука. 38-а армія, передана фронтові з резерву Ставки, під командуванням генерал-майора танкових військ М. В. Фекленка не змогла ліквідувати цей плацдарм. Розбиваючи слабкі заслони радянських військ, танкові клини Е. фон Клейста почали прорив через Глобине, Семенівку, Хорол на північ до Лубен і Лохвиці, щоб замкнути кільце оточення. М. Кирпонос знову звернувся до Й. Сталіна з проханням відвести війська за Дніпро, але отримав відмову [11, с. 412]. Це було третє, останнє звернення М. Кирпоноса.

9 вересня гітлерівські з'єднання 17-ї польової армії та 1-ї танкової групи почали з нього наступ у напрямку на Лубни. 15 вересня 48-й та 24-й механізовані корпуси відповідно 1-ї та 2-ї танкових груп, які наступали назустріч один одному, з'єдналися у глибокому тилу Південно-Західного фронту в районі Лохвиці [5, с. 350; 17, с. 33; 16, с. 264]. Б. Ліддел Гарт так визначив це оточення: «Операція німців по знищенню оточеного угруповання російських військ під Києвом виявилася дуже успішною. У той час як польові армії Рейхенау та Вейхса сковували російські армії з фронту, Гудеріан обійшов їх з тилу — рухаючись у південному напрямку, а Клейст у північному, від великого закруту Дніпра. Обидві танкові групи зімкнулись у 240 км на схід від Києва, завершивши оточення. На цей раз мало кому вдалося вийти з оточення...» [9, с. 287].

Таким чином, 15 вересня танкові клини Г. Гудеріана і Е. фон Клейста зімкнулись в районі Лубен і Лохвиці. Лише 19 вересня радянські війська залишили Київ, що було занадто пізно [11, с. 412]. Війська чотирьох армій Південно-Західного фронту — 21-ї (яка була передана з Брянського фронту до Південно-Західного 6 вересня), 5-ї, 37-ї та 26-ї опинилися в оточенні повністю, а 38-ї та 40-ї — частково [5, с. 350; 8, с. 62; 17, с. 33]. Усього в оточення потрапило близько 452 тис. військовослужбовців. 19 вересня за наказом Ставки ВГК правобережний Київ залишили війська 37-ї армії. З'єднання фронту продовжували вести бої в оточенні. Спроби деблокувати їх за браком сил не дали результатів. Розміри «київського котла» були вражаючими. Із заходу (від м. Києва і лівого берега Дніпра) на схід (м. Лубни і р. Сула) він простягався на 220, а з півночі

(м. Прилуки) на південь (м. Кременчук і р. Дніпро) на 300 кілометрів. Площа оточення перевищила 66000 квадратних кілометрів [11, с. 414].

Дослідник проблем другої світової війни англійський історик Алан Кларк так характеризував особливості героїчної поведінки бійців і командирів з'єднань і частин Південно-Західного фронту в останні дні вересня: «Оточеним російським військам бракувало боєприпасів і пального, не був організований і скоординований прорив ворожого кільця. Однак з гордовитою упертістю росіяни билися до кінця. В останні фатальні дні цілі батальйони кидалися у контратаку з останніми п'ятьма набоями у магазині гвинтівки на німецькі артилерійські позиції, а в рукопашних сутичках росіяни були готові учепитися зубами у горло противника» [7, с. 94].

20 вересня у бою при виході з оточення в урочище Шумейкове біля хутора Дрюківщина Лохвицького району Полтавської області загинули командуючий Південно-Західним фронтом Герой Радянського Союзу генерал-полковник М. П. Кирпонос і член Військової ради фронту, секретар ЦК КП(б)У М. О. Бурмистенко, а 23 вересня біля с Красне — начальник штабу фронту генерал-майор В. І. Тупиков [17, с. 33]. Війська фронту були розітнуті ударами німецьких з'єднань на декілька угруповань. У районі Пирятина героїчно боролися залишки 5-ї та 26-ї армій, до Золотоноші відійшли з'єднання і частини 37-ї та 26-ї армій, а до Березані — частини сил 26-ї та 38-ї армій. Управління військами фронту та армій було втрачено. Оточені угруповання більше тижня продовжували опір і сковували головні сили противника. З оточення вийшло лише близько 20 тис. бійців і командирів [17, с. 33].

Днем завершення Київської оборонної операції вважається 26 вересня 1941 року, коли на лівому березі Дніпра згасли останні вогнища опору оточених радянських військ, а цю територію окупував ворог [16, с. 266]. 26 вересня військам Південно-Західного фронту (40-а, 21-а, 38-а та 6-а армії) під керівництвом нового головнокомандуючого південно-західним напрямом Маршала Радянського Союзу С. К. Тимошенка Ставка ВГК поставила завдання: організувати стійку оборону на рубежі Білопілля — Гадяч — Шишаки — Красноград [1, с. 34]. Обстановка на південній ділянці радянсько-німецького фронту

була важкою. Ворог прорвався в Донбас, захопив частину Лівобережної України й вийшов на підступи до Криму. Ставка змушена була перекинути на Південно-Західний фронт резерви, щоб поліпшити там ситуацію [4, с. 7; 17, с. 33].

Основними причинами невдач оборонної операції, незважаючи на перевагу радянських військ в Україні на початку воєнних дій у живій силі та техніці, були: серйозні помилки Ставки ВГК при оцінці обстановки на стиках Південно-Західного і Південного фронтів наприкінці липня та з Брянським фронтом наприкінці серпня; неспроможність штабів об'єднань і з'єднань забезпечити тверде й безперервне керівництво військами; несвоєчасне перегрупування військ фронту на початку вересня з Києва на конотопський напрямок; поспішне завдання контрударів (контратак) без попередньої підготовки військ; повне панування у повітрі авіації противника; перевага противника у силах і засобах, особливо на напрямках його головних ударів; висока маневреність німецьких танкових угруповань та їхня своєчасна організаційна взаємодія з ВПС; використання противником фактора раптовості; запізнення радянських військ із виходом з оточення, яке намітилося [17, с. 38; 1, с. 35].

Аналізуючи військові поразки Червоної армії в Україні у літньо-осінній період 1941 року, вітчизняний дослідник історії Другої світової війни професор О. Є. Лисенко називає поряд з численними військово-технічними та організаційними хибами й недоліками ще й інші основні причини невдач РСЧА. Першою і найважливішою з-поміж них, на його думку, були політичні прорахунки й стратегічні помилки керівництва СРСР [1, с. 35]. Другою причиною професор Лисенко вважає неефективне управління військами через нестачу досвідчених військових фахівців, чимало з яких загинуло під час репресій кінця 1930-х років, а також те, що керівні кадри Червоної армії та флоту не наважувалися брати на себе відповідальність і діяти самостійно в разі необхідності. Третя причина — незадовільний морально-політичний стан радянських Збройних Сил, зумовлений тими ж таки репресіями в довоєнний період (фактично вони не припинялися аж до кінця 1941 року) [1, с. 35]. Згубно позначилася на боєздатності армії та флоту (а це стало очевидним з самого початку Великої Вітчизняної війни) дезорієнтація

їхнього особового складу у визначенні реального противника внаслідок укладення пакту з фашистською Німеччиною від 23 серпня 1939 року [17, с. 38].

Усі ці чинники в кінцевому підсумку й спричинили великі втрати особового складу РСЧА, зокрема Південно-Західного фронту. У ході операції вони становили: безповоротні — 616 304 осіб (98 % від загальної чисельності військ на початку операції), санітарні — 82 240 осіб, разом — 700 544 осіб [17, с. 38]. Величезними були втрати гармат і мінометів — 28 419 одиниць (багато зброї було захоплено ворогом на армійських складах). У жодній з бойових операцій радянські війська не втрачали такої кількості артилерії. Київська оборонна операція стала величезною поразкою Червоної армії у ході всієї Великої Вітчизняної війни [17, с. 38].

Терени Полтавського краю були ілюстративною сторінкою трагедії військ південно-західного фронту. Сотні тисяч біженців втікали до Полтави, Кременчука, Миргорода, Лубен. Сотнями палили села і містечка в Золотоніському, Іркліївському, Чорнобаївському, Драбівському, Оржицькому, Згурівському, Яготинському та інших районах. Люди полями і луками гнали на схід тисячі табунів корів, коней, овець. Військова техніка на дорогах змішувалась із народно-господарською, створюючи нездоланні пробки і затори. Переправи через річки Трубіж, Сліпорід, Оржицю, Супой, Удай, Сулу були вщерть забиті людьми [1, с. 36]. Ворожа авіація невпинно бомбардувала ці переправи. У болотистих заплавах Удаю і Сули знайшли свій кінець десятки тисяч радянських воїнів. [11, с. 415, 419]. Варто зауважити, що кількість загиблих лише на Полтавщині до цього часу остаточно не встановлена.

У цілому Київська оборонна операція 1941 року тривала понад два з половиною місяці й охоплювала значну територію — близько 300 км по фронті і майже 600 км углиб. Оцінки цієї операції неоднозначні. Частина дослідників говорить лише про втрати Червоної армії, які справді були величезним. Проте, усі наслідки «трагедії Південно-Західного фронту» повністю не проаналізовані. Жодна з оборонних операцій Другої світової війни не може йти ні в яке порівняння з Київською, оскільки бої на цьому напрямку мали значний вплив на подальший хід усієї війни [17, с. 38; 1, с. 36]. Війська Південно-Західного фронту в

надзвичайно тяжких умовах вели запеклі бої з загарбниками і завдали їм значних втрат. Боротьба на південно-західному напрямку надовго скувала в боях групи армій «Південь».

Об'єднання Південно-Західного фронту розгромили понад 10 кадрових дивізій вермахту, знищили більше 100 тис. солдатів і офіцерів ворога. Середній темп наступу німецьких військ, порівняно з першим етапом кампанії у серпні 1941 року на південно-західному напрямку знизився з 18 - 19 до 0,5 - 1,4 км за добу [6, с. 269; 14, с. 140 - 142]. Виділення для підтримки групи армій «Південь» 2-ї польової армії та 2-ї танкової групи (із групи армій «Центр») більше ніж на місяць затримало наступ німецьких військ на Москву. Стійкість і героїзм воїнів Південно-Західного фронту значною мірою сприяли крахові гітлерівського плану «блискавичної війни» і, без сумніву, суттєво вплинули на розвиток подальших подій у битві під Москвою [17, с. 40].

Німецьке військоове командування надавало подіям липня - вересня 1941 року виняткового значення. Не випадково гітлерівський генерал-майор фон Бутлар писав про Київську операцію, що через неї німці втратили кілька тижнів для підготовки й проведення наступу на Москву, що немало сприяло його провалу [10, с. 172]. Генерал-полковник Ф. Гальдер назвав битву під Києвом «найбільшою стратегічною помилкою у Східному поході» [17, с. 40]. Німецький генерал піхоти К. фон Тіппельскірх у своїй книзі «Історія Другої світової війни 1939 — 1945», кажучи про поразку радянських військ у Київській оборонній операції, відзначав: «Величина успіху говорила за те, що Гітлер був правий. Проте тільки підсумок усієї війни міг показати, наскільки досягнута тактична перемога виправдовувала втрату часу, необхідного для продовження операцій. Коли ціль війни не буде досягнута, то росіяни, дарма що й програли цю битву, але виграли війну» [16, с. 266].

Варто зазначити, що Київська оборонна операція була і комплексом стратегічних прорахунків радянського військово-політичного керівництва. Військової катастрофи можна було б уникнути. Сотні тисяч загиблих, які лежать важким тягарем на совісті радянських політиків, є наслідком страхітливої машини тоталітаризму. Разом з тим гіркий набутий досвід став цінним для командування Червоної Армії при плануванні й проведенні воєнних операцій під Москвою (у вересні — листопаді

1941 року), під Сталінградом (у вересні — листопаді 1942 року) і під Курськом (у травні — червні 1943 року) [1, с. 37]. Завдяки жертві Південно-Західного фронту радянські війська змогли зупинити подальше просування військ вермахту й без оперативної паузи перейти до наступальних дій [3, с. 101 - 102]. Таким чином, причиною трагічного завершення Київської оборонної операції було те, що партійне керівництво СРСР і військово командування РСЧА у довоєнний період мало уваги приділяли (і навіть злочинно нехтували) питаннями стратегічної оборони.

Слід зауважити наступне: під Києвом влітку 1941 року почали поступово формуватися канони проведення оборонних операцій радянських військ. Виникає лише питання — чому вчитися цьому мистецтву радянські солдати стали лише під час війни, віддаючи сотні тисяч життів, втрачаючи значні території, велику кількість зброї і бойової техніки [1, с. 37]. Ми у жодному разі не можемо звинувачувати у прорахунках солдатів Південно-Західного фронту. Це було б несправедливо. Вічна пам'ять полеглим героям!

Список використаної літератури

1. Вільховий Ю., Год Б. Полтавщина в контексті Київської оборонної операції. *1941-й рік на Полтавщині: людський вимір трагедії та героїзму*. Збірник статей за матеріалами міжнародної наукової конференції (28 вересня 2011 року). Полтава: ПОППО, 2011. С. 28 – 38.
2. Гальдер Ф. Военный дневник. Т. 3. Кн. 1. М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1968. 511 с.
3. Горелов В. І. Зародження особливостей радянського воєнного мистецтва при проведенні Київської стратегічної оборонної операції 1941 року. *Проблеми освіти*. Вип. 39. К, 2004. С. 85-104
4. Горелов В. І. Київська стратегічна оборонна операція: героїзм і трагедія. *Народна армія*. 2001. 24 липня.
5. Гриневиц В. Військове будівництво в радянській Україні (кінець 30-х — 80-ті роки ХХ ст.). Історія українського війська (1917—1995). Львів, 1996.
6. Жухрай В. М. Роковой просчет Гитлера: Крах «Блицкрига» (1939—1945). М.: Мартин, 2000. 575 с.
7. Кларк А. Крах «Блицкрига». *От «Барбароссы» до*

-
- «Терминала»: *Взгляд с Запада*. М.: Политиздат, 1988. С. 60-123.
8. Кульков Е. Н., Мягков М. Ю., Ржешевский О. А. *Война. 1941-1945: Факты и документы*. М.: Олма-Пресс, 2001. 346 с.
 9. Лиддел Гарт Б. *Стратегия непрямых действий: Энциклопедия военного искусства*. СПб., 1999. 702 с.
 10. *Мировая война 1939—1945 гг.: Сборник статей*. М.: Воениздат, 1957. 390 с.
 11. Моргун Ф.Т. *Безсмертна душа України. Задовго до салютів*. Полтава: Полт. літератор, 1995. 472 с.
 12. Мюллер-Гиллебрандт Б. *Сухопутная армия Германии 1933 - 1945 гг. Т. 1*. М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1956. 415 с.
 13. Нагнойний Я. *Київська стратегічна оборонна операція 1941 р поклала край «Бліцкригу»*. *Військо України*. 2001. № 5 - 6. С. 30-37.
 14. Самсонов А. М. *Вторая мировая война. 1939 - 1945: Очерк важнейших событий*. М.: Изд-во полит. лит-ры, 1990. 520 с.
 15. Соколов Б. В. *Сто великих войн*. М.: ЭКСМО-МАРКЕТ, 2001. 670 с.
 16. Типпельскирх К. *История Второй мировой войны*. М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1956. 640 с.
 17. *Україна в полум'ї війни. 1941 - 1945*. П. П. Панченко., О. І. Уткін, В. І. Горелов та ін. К.: Україна, 2005. 560 с.

* * *